

М.В. Гречишкіна

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ О.І. ТЕРЕНОЖКІНА В СЕРЕДНІЙ АЗІЇ (1929—1941 рр.)

Висвітлено процес становлення визначного археолога О.І. Тереножкіна та його внесок у середньоазійську археологію.

Ключові слова: О.І. Тереножкін, Середня Азія, Хорезм, Чач, Чуйська долина

Олексій Іванович Тереножкін (1907—1981) — доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки, лауреат Державної премії УРСР, завідувачий відділом раннього залізного віку Інституту Археології АН УРСР (1949—1981 р.) є ключовою фігурою вітчизняної археологічної науки ХХ ст., «патріархом» українського скіфознавства. Проте його діяльність на теренах Середньої Азії мало відома широким колам. Період з 1929 р. до 1941 р. був дуже важливим не тільки у становленні О.І. Тереножкіна як вченого, а й знаковим для всієї археології Середньої Азії. Хоча дослідники не обходили цю тему (Иневаткіна 2007; Скорий 2007), основну увагу вони приділяли загальному діахронному розгляду наукової діяльності О.І. Тереножкіна на теренах Середньої Азії, особливо акцентуючи увагу на результатах і впливу його розробок стосовно м. Самарканд. Опираючись на джерела особистого походження, зокрема щоденник О.І. Тереножкіна та епістолярну спадщину, його публікації, окреслимо головні результати діяльності науковця у Середній Азії.

О.І. Тереножкін розпочав археологічні дослідження Середньої Азії у 1929 р. То був знаковий час у розвитку археології в регіоні: науковці змістили увагу на пам'ятки доарабського періоду. У 1930-ті рр. було створено низку експедицій (Хорезмська, Термезька, Согдійсько-Таджицька), до складу яких входили не лише археологи, а й етнографи, архітектори, реставратори. Таке широке коло дослідників допомогло актуалізувати питання історичного розвитку Середньої Азії від моменту появи першої людини на цій території. Керівники та члени експедицій започаткували ту теоретичну і джерельну базу, на ґрунті якої відбувався

процес відтворення історичного розвитку регіону. В цей час над проблемами середньоазійської археології працювали М.В. Воєводський, М.П. Грязнов, О.Н. Бернштам, М.Є. Массон, С.П. Толстов, Г.В. Григор'єв, О.Ю. Якубовський.

Упродовж 1929—1934 рр. О.І. Тереножкін брав активну участь у дослідженнях на території Киргизії та Казахстану. Під час розвідки у Чуйській долині (1929 р.) він самостійно обстежував райони у передгір'ях Олександрійського хребта, де зафіксував 655 пам'яток — залишки міст, поселень і поховань різних історичних епох. Найдавніша пам'ятка — поселення Аламедин (за назвою р. Аламедин, на березі якої воно розкинулося) — розширила коло старожитностей усунського часу (Тереножкін 1935, с. 138—140). Дослідник також зареєстрував поховання цього часу, а також пам'ятки найдавніших рільників, мусульманського періоду (поховання в осуарії), рештки міст і фортець середньовічної доби. Як наслідок, уже в 30-х рр. на цій території проводили дослідження М.П. Грязнов і М.В. Воєводський, які користувалися результатами розвідок О.І. Тереножкіна (Тереножкін 1935, с. 139). Пізніше, у 1938 р., вчений запропонував історико-археологічну періодизацію старожитностей Казахстану та Киргизії з урахуванням матеріалів, отриманих під час розвідок. Створена ним хронологічна шкала розвитку стародавнього населення цього регіону від неоліту до пізнього середньовіччя зарекомендувала молодого дослідника не лише як талановитого польовика-археолога, а й історика-теоретика (Тереножкін 1938).

У 1930 р. О.І. Тереножкін здійснив ще одну розвідку в Киргизії по р. Талас, а у 1932—1933 рр. — по р. Урал (територія Казахстану) та у Південному Приураллі (Из жизни... 2006,

с. 98—99). Дослідження 1930—1933 рр. відомі лише за нотатками з особистого щоденника і не відображені в наукових публікаціях.

У 1934—1939 рр. дослідження О.І. Тереножкіна були тісно пов'язані зі старожитностями Хорезму. Вперше він потрапив туди у 1934 р. у складі експедиції під керівництвом М.В. Воеводського, що досліджувала пам'ятки південної частини області стародавнього іригаційного рільництва. Вивчення цього регіону в дореволюційний період тільки розпочалося і стосувалося переважно пам'яток мусульманського часу. Тому головним завданням у 1930-ті рр. став пошук та накопичення археологічних джерел у процесі польових досліджень для їх подальшої історичної інтерпретації.

У розвідці за маршрутом Хазараст—Хіва—Ізмұшир головним об'єктом розкопок було обрано городище Замахшар (Лівобережжя Амудар'ї). Як пізніше згадував науковець, на той час учасники експедиції не оцінили отриманих результатів і були дещо розчаровані: *«Так, в общем, не поняв истинных результатов своей работы, мы были обескуражены и недовольны. Мы не поняли, что в 1934 году нам удалось обнаружить в Хорезме памятники античной эпохи. Нам ошибочно казалось, что Хорезм не так интересен...»* (Из жизни... 2006, с. 19). Проте вже 1937 р. О.І. Тереножкін повернувся до пам'яток стародавнього Хорезму і брав активну участь у новоствореній Хорезмській експедиції АН СРСР під керівництвом С.П. Толстова.

У 1937 р. дослідник здійснив розвідку пустельної місцевості між Гульдурсуном (радгосп поблизу руїн фортеці Уллі-Гульдурсун) та східними відрогами хребта Султан-уїз-даг (територія сучасного Узбекистану) для попереднього рекогносцирування. Тоді йому вдалося встановити, що за Гульдурсуном дійсно існувала значна зона руїн домусульманського періоду (Тереножкін 1940, с. 172). Це відкривало широкі перспективи для досліджень: *«Открывшиеся земли произвели на меня несравненно более сильное впечатление, чем район Замахшара. В полной сохранности здесь среди такыров и барханов возвышались не только крепостные стены и башни городов домонгольского времени, но и разбросанные на местности отдельные здания...»* (Из жизни... 2006, с. 21).

Спочатку Олексій Іванович досліджував околиці м. Турткуль, потім провів розвідки біля с. Шурахан і м. Шаббаз. Він простежив стародавню меліоративну систему, а обабіч зафіксував значну кількість давніх руїн. Найдав-

ніші знахідки вчений датував першими століттями до н. е. (наконечники стріл кількох типів, знайдені поблизу гробниці Наринджан-баба та околицях Беркут-кала), а найпізніші — близькими до XIV ст., себто увесь масив пам'яток охоплював період щонайменше у 17—18 ст. (Тереножкін 1940а, с. 172). О.І. Тереножкін вважав ці знахідки надзвичайно важливими і для науки загалом, і для дослідників, які працювали в цьому регіоні: *«Попались бронзовые наконечники стрел скифского типа, показывающие, что район был обжит и во второй половине I тысячелетия до н. э. На более глухих участках такыров встречались обломки керамики бронзового века. Это доставляло большую радость: удалось преодолеть барьер незнания, который ограничивал результаты экспедиции 1934 года»* (Из жизни... 2006, с. 22).

Упродовж першого року експедиція дослідила райони Аяз-кала, Уй-кала, Піль-кала, Беркут-кала, Думан-кала, Тешик-кала. Спираючись на результати проведених робіт, вчений дійшов висновку, що Уллі-Гульдурсун і Ковад-кала є руїнами ремісничо-торгівельних містечок середніх розмірів (Тереножкін 1940, с. 169—172).

Обстеження і підйомний матеріал з руїн Аяз-кала 1, Аяз-кала 3, Піль-кала, двох фортець Кош-парсан навели вченого на думку, що вони належать до перших століть н. е. (Тереножкін 1940, с. 170—172). О.І. Тереножкін вважав, що до будівель V—VIII ст. у Хорезмі належать Беркут-кала, Тешик-кала, Уй-кала — великі чотирикутні замки, обнесені високою масивною стіною з круглими сторожовими вежами по кутках і вздовж стіни. Поза стінами розташовувалися залишки поселень, у яких, імовірно, жили ремісники. Простір між замками займали запустілі поля, зрештувані у давнину невеликим каналом. На полях він також знайшов багато решток будівель, що відрізнялися меншими розмірами. Вони належали простим рільникам, які жили не в селищах або кишлаках, а в окремих садибах поблизу своїх полів. Науковець вважав, що такий незвичний замковий характер архітектури було спричинено тривожними умовами життя.

Для з'ясування стратиграфії було закладено великий шурф на руїнах південної прибудови фортеці Беркут-кала і виявлено низку цінних знахідок (розбитий глиняний хум, глиняний кухонний казан, одна монета із зображенням царя, сліди офірування). Проте дійти значної глибини завадила небезпека руйнування давніх комплексів (Тереножкін 1940, с. 176).

Тоді ж були здійснені розвідувальні розкопки маленького замку 4 (VII—VIII ст.) поблизу руїн Беркут-кала, двох будинків X—XII ст. поблизу фортеці Гульдурсун та у комплексі руїн ранньомусульманського міста Наринджан, що частково зберіг ритуальні риси зороастризму.

Для вивчення антропологічних даних було розкопано дві ділянки цвинтаря біля Наринджан-баба. На одній знайдено мусульманські поховання. У могилі для небіжчика влаштували нішу, отвір якої закладали великими глиняними грудками, а на поверхні із цегли-сирцю викладали прямокутний надгробок. Небіжчика клали у савані, головою на захід, у випростаному стані на спині чи лівому боці. Обряд поховання вказував на глибину проникнення мусульманської релігії у побут простого населення Хорезму впродовж X—XII ст. (Тереножкін 1940, с. 187). При подальшому вивченні цього регіону науковець дійшов висновку, що саме у X—XII ст. архітектурні споруди також набули змін — почали зводити невеликі будинки, стіни яких прикрашали рядами напівколон (гофрована обробка стін). Археологічні пам'ятки XIII—XIV ст. траплялися доволі рідко. Це, на думку О.І. Тереножкіна, відображало глибину кризи, що виникла внаслідок монгольського завоювання, після якого Хорезм так і не було повністю відновлено (Тереножкін 1940, с. 183—188).

У 1938 р., під час пішої розвідки, О.І. Тереножкін та С.П. Толстов у пісках між фортецею Беркут-кала й Наринджаном відкрили перші пам'ятки бронзової доби Хорезму. Знайдена кераміка була подібна до посуду зрубної культури Поволжя і вказувала на тісні зв'язки давнього населення Хорезму з носіями зрубної культури степової смуги Східної Європи, Казахстану та Сибіру (Толстов 1948а, с. 27)

У ході робіт експедиції у 1938 р. О.І. Тереножкін розкопував будинок 34 поблизу руїн фортеці Беркут-кала, що належав до часу переходу в забудовах від елліністичних форм до середньовічних (Толстов 1939, с. 188).

Олексій Іванович запропонував першу класифікацію хорезмських споруд XI—XII ст., що було надзвичайно актуальним на той час. Він виокремив чотири основних типи будівель: 1) прямокутної в плані форми із замковою огорожею та захисними вежами (розташовані на південь від Ковад-кала); 2) у формі видовженого прямокутника з багатограними баштами на двох кутах головного фасаду (будинок 1 на південному такирі біля Ковад-кала); 3) ви-

довжені прямокутні (будинки 4—5 на такирі на південь від Ковад-кала); 4) у вигляді двох прямокутних будівель, об'єднаних під прямим кутом (Тереножкін 1940а).

На основі матеріалів з археологічних розвідок та польових досліджень на теренах Хорезму вчений звернувся до теми хорезмського мистецтва, маловивченого на той час. Ще у 1909 р. поблизу селища Аніковське Чердинського повіту Пермської губернії було знайдено срібне позолочене блюдо, центральне поле якого займало детальне модельне зображення двоповерхового замку. Дослідники зарахували знахідку до пам'яток сасанідського мистецтва. Проте О.І. Тереножкін зазначав, що це зображення дало можливість реконструювати образ архітектури Середньої Азії. На його думку, забудови, архітектурно пов'язані із поданим на Аніковському блюді, знаходяться поблизу Беркут-кала і найближчою до них є житлова башта (кешк) замку Тешик-кала. «Блокоподібну» кладку, зображену на блюді, вчений пов'язував із потребами побудови масивних глинобитних споруд, що у подальшому поряд з іншими прийомами використовувалася для декоративного оздоблення фасаду замків та будинків. Після детального вивчення дослідник дійшов висновку, що блюдо має давньохорезмське походження. Доказом цього є схожість архітектурних даних, а також символів, зображених на ньому: півмісяць у верхній частині є типовою прикрасою корони царів Хорезму на монетах V—VIII ст.; тригранний шолом на вершнику в правому верхньому краї блюда повторюється на одній теракотовій статуетці воїна з руїн Джанбас-кала (за 25—30 км від Беркут-кала). Озброєні воїни були найулюбленішим мотивом у мистецтві давнього Хорезму. Свідченням цього є зображення на монетах домусульманського Хорезму, знайдених під час археологічних розвідок у 1937 р. (Тереножкін 1939).

О.І. Тереножкін також виділив три основні етапи гончарного виробництва у стародавньому Хорезмі. Вчений вважав, що перший період збігається у часі з елліністичним, другий — із закінченням владарювання хорезмських династій Афригідів, який позначився спадом рівня техніки і спрощеністю форм посуду. Домашнє виробництво не скоротилося, а, навпаки, набуло більшого розмаху. Науковець, послуговуючись етнографічними паралелями, вважав, що цією діяльністю займалися жінки. Це було пов'язано, насамперед, із глибокими змінами у соціально-економічному устрої, що проявилися у досить різкому скороченні культивува-

них земель. Зовнішні зв'язки керамічного ремесла Хорезму того періоду не розглядалися через брак опублікованих матеріалів з ближніх областей. Третій період — XII ст. — вирізняється відсутністю виготовленого вручну посуду, не помітно його і в комплексах X ст. При дослідженні зразків кераміки вчений звернув увагу, що посуд VI—VIII ст. і XII ст. має нерівне дно, що є наслідком роботи майстра на ручному гончарному крузі. Цього висновку вчений дійшов через проведення аналогій із сучасними ремісниками Хіви, Ургенча, Ташауза: коли вони формували велику посудину або блюдо, то робили це не на робочому крузі станка, а на насадженому на нього за допомогою шматка сирого глини глиняному випаленому диску більшого діаметра. Готову посудину знімали з круга разом із цим диском. Після просушування він легко відстає від диску, а на дні посудини залишаються незначні нерівності. Казани XII ст. ліпили таким самим способом, але на увігнутих поверхнях (Тереножкін 1940б).

У 1939 р. через непорозуміння з керівником Хорезмської експедиції О.І. Тереножкін покинув її. Припинивши таким чином дослідження старожитностей пустельних місцевостей Правобережжя Амудар'ї, вчений змінив коло своїх наукових інтересів і зосередив увагу на Согді та Чачі (Шаші) — областях стародавньої цивілізації у Середній Азії, які розвивалися на базі іригаційного рільництва.

У 1940 р. О.І. Тереножкін здійснював археологічний нагляд у ході будівництва Велико-го Ташкентського каналу (Тереножкін 1940в), відкривши пам'ятки, датовані від кам'яної доби до середньовіччя. Одним із найважливіших результатів цієї роботи стало виокремлення бургулюкської культури, що належала рільникам раннього залізного віку. Одночасно досліджувалися кілька поселень на берегах уроч. Бургулюк, але поховальні пам'ятки виявити не вдалося. Так само не вдалося точно встановити час її існування. Було вказано, що бургулюкська культура є старшою від ступеню Каунчи II, тому її спочатку було датовано III—I ст. до н. е., а згодом віднесено до IV—III ст. до н. е. Також траплялися пам'ятки каунчинської культури, яку виокремив у 1930-х рр. Г.В. Григор'єв, та поховання джунської культури. Під час будівництва каналу було розкопано також курганні й безкурганні поховання з могилами у вигляді катакомб. Але простежити форми вхідних ям не вдалося через прискорений темп робіт (Тереножкін 1979, с. 22—37). Пам'ятки VII—XII ст. були переважно пред-

ставлені поселеннями, керамікою і металевими виробами.

У 1940 р. О.І. Тереножкін провадив дослідження пам'ятки Ак-тепе поблизу Ташкента. Фортеця на той час мала вигляд високого пагорба чотирикутної форми. Над південно-західною частиною верхівка, подібна до чотирикутника, здіймалася на 21 м. Розкопки зосереджувалися на західному схилі. Тут, а також частково уздовж південного схилу, проводилася розчистка приміщень від завалів і глиняних забуток, прокладалися зверху донизу широкі траншеї для вияву сполучення приміщень, розташованих на різному рівні (Тереножкін 1941). Головну увагу було зосереджено на кільцевій галереї завдовжки 50 м. Приміщення були штучно забиті суцільною глинобитною кладкою. Через це розкопано лише незначну частину споруди. У дворі біля західної стіни розкрито майданчик площею 144 м². На ньому в нижньому будівельному горизонті було розчищено чотири кімнати з масивними, добротної кладки, глинобитними стінами, що поєднувалися між собою через отвори зі слідами дверних коробок.

На думку О.І. Тереножкіна, Ак-тепе існував як житловий замок у період з VI по VIII ст. Пам'ятка, вірогідно, належала до володінь родової доарабської аристократії — декханів — і відносилася до тієї історичної епохи, коли ця територія входила до володінь царя Шашу, який підкорювався то великому тюркському каганату, то китайцям, а в певні періоди був майже самостійним. З арабським завоюванням життя у фортеці майже припинилося, і у XI—XII ст. замок вже розвалився і міг бути лише тимчасовим притулком для навколишнього населення.

Восени 1941 р. О.І. Тереножкіна мобілізували до лав радянської армії, і до наукових досліджень він повернувся лише у 1945 р., зосередивши увагу на м. Самарканд.

Закінчуючи огляд досліджень О.І. Тереножкіна у 1929—1941 рр. у царині археології Середньої Азії зазначимо, що цей період був дуже важливим і результативним у науковому житті вченого. Саме тоді відбувалося його становлення як польового дослідника, а матеріали розвідок та розкопок склали базу наукових розробок. За доволі короткий час О.І. Тереножкін працював на різних типах пам'яток — міста, поселення, фортеці, садиби, кургани, ґрунтові могили, осуарії тощо — і застосовував різні методики. Це надзвичайно збагатило молодого науковця та надало необхідний досвід у проведенні польових робіт, що повною мірою реа-

лізувалося при подальших дослідженнях таких складних пам'яток, як, наприклад, Афрасіаб в Узбекистані, Мелітопольський курган в Україні. Розробляючи певні теми, він, окрім археологічних джерел, залучав писемні свідчення давніх авторів, аналізував публікації попередників та сучасників.

У ті роки О.І. Тереножкіну довелося розв'язувати різні проблеми. Для 1929—1934 рр. — це пошук пріоритетних місць для систематичних досліджень. У той період головним досягненням вченого стало введення до наукового обігу значної кількості нових матеріалів з археологічної спадщини Киргизії та Казахстану. Період 1935—1936 рр. не представлено його публікаціями, є лише запис у щоденнику про участь в експедиції А.Н. Бернштама на півдні Казахстану. Новим етапом у творчих пошуках дослідника був «хорезмський» 1937—1939 рр., який позначено не лише реєстрацією пам'яток, але й першими інтерпретаціями. Саме з цього часу пріоритетною для науковця стала тема середньовічної архітектури. На ґрунті отриманих матеріалів йому вдалося частково прослідкувати її розвиток та впливи різних традицій. Розроблена ним типологія середньовічних будівель Кара-Калпакії була дуже актуальною, оскільки

систематизувала значну кількість матеріалу. Крім того, вчений розв'язував інші проблеми, що органічно перепліталися з його головною тематикою, — питання мистецтва, керамічного виробництва тощо. Наступним етапом його діяльності став «ташкентський» 1940—1941 рр., коли О.І. Тереножкін продовжив дослідження середньовічної архітектури, акцентуючи увагу на фортеці Ак-тепе, яку планував вивчати протягом кількох років. Одночасно він працював при будівництві Великого Ташкентського каналу. Головним результатом цього дослідження стало відкриття бургулюкської культури, яка входить до кола так званих культур розписної кераміки доби пізньої бронзи—раннього заліза. У ході робіт було виявлено значну кількість археологічних пам'яток від кам'яної доби до пізнього середньовіччя, що дозволяло детальніше прослідкувати історичний розвиток цього регіону. Ці дослідження були перервані з початком війни, і після повернення з фронту О.І. Тереножкін до них не повернувся.

Без сумніву, в зазначений період вчений багато зробив для вивчення стародавньої історії країн Середньої Азії. Його дослідження, здобута джерельна база та ідеї стали основою для наукових розробок наступними поколіннями археологів.

Из жизни Алексея Тереножкина (написано его рукой, собрано его сыном). — К., 2006.

Иневаткина О.Н. Алексей Иванович Тереножкин в Средней Азии. Труд и интуиция // Ранний железный век Евразии. — К., 2007. — С. 15—16.

Скорий С.А. Олексій Іванович Тереножкін — видатний археолог ХХ ст. (до 100-річчя від дня народження) // Археологія. — 2007. — № 4. — С. 3—10.

Тереножкин А.И. Разведки в Чуйской долине // ПИДО. — 1935. — 5—6. — С. 138—150.

Тереножкин А.И. К историко-археологическому изучению Казахстана и Киргизии // ВДИ. — 1938. — № 1. — С. 204—216.

Тереножкин А.И. Рельеф «сасанидского» блюда и архитектурные памятники Хорезма // Искусство. — 1939. — № 2. — С. 121—125.

Тереножкин А.И. Археологические разведки в Хорезме // СА. — 1940. — 6. — С. 169—188.

Тереножкин А.И. Жилые постройки XI—XII вв. н. э. в Кара-Калпакской АССР // Известия УзФАН. — 1940а. — 7. — С. 58—73.

Тереножкин А.И. О древнем гончарстве в Хорезме // Известия УзФАН. — 1940б. — 6. — С. 54—64.

Тереножкин А.И. Памятники материальной культуры на Ташкентском канале // Известия УзФАН. — 1940в. — 9. — С. 30—38.

Тереножкин А.И. Раскопки холма Ак-тепе близ Ташкента в 1940 г. // Известия УзФАН. — 1941. — 3. — С. 49—59.

Тереножкин А.И. Материалы бургулюкской и каунчинской культур в зоне Ташкентского канала // Древняя и средневековая культура Чача. — Ташкент, 1979. — С. 8—37.

Толстов С.П. Древнехорезмийские памятники в Кара-Калпакии (предварительные итоги археологических работ ИИМК АН СССР и КК АССР в 1938 г.). // ВДИ. — 1939. — № 3. — С. 172—199.

Толстов С.П. Древний Хорезм. — М.; Л., 1948.

Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. — М.; Л., 1948а.

Надійшла 29.09.2009

М.В. Гречишкина

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ А.И. ТЕРЕНОЖКИНА В СРЕДНЕЙ АЗИИ (1929—1941 гг.)

В статье рассматриваются исследования А.И. Тереножкина в Средней Азии в 1929—1941 гг. Этому периоду его деятельности уделялось недостаточно внимания, чем и обусловлены актуальность и новизна. Исследованный материал позволяет проследить становление ученого, а также выделить круг его научных интересов. Рассмотрено три основных этапа: разведки в Киргизии, Казахстане, Узбекистане, главным итогом которых стало введение в научный оборот новых материалов. «Хорезмийский» этап — открытие ученым ряда памятников древнего Хорезма, изучение средневековой архитектуры региона, вопросов искусства, гончарного производства, периодизации; «ташкентский» — изучение особенностей средневековой архитектуры региона по материалам крепости Ак-тепе; археологические исследования ученого при строительстве Большого Ташкентского канала, в ходе которых была открыта бургулюкская культура, найдены и описаны памятники от каменного века до средневековья. В целом, А.И. Тереножкин внес значительный вклад в изучение древней истории стран Средней Азии, а его исследования, источниковая база и идеи послужили основой для научных разработок следующими поколениями специалистов.

М. V. Hrechyshkina

ARCHAEOLOGIC RESEARCH OF O.I. TERENOZHKIN IN THE CENTRAL ASIA (1929—1941)

The article views the research by O.I. Terenozhkin in the Central Asia since 1929 to 1941. This period of his activity has received insufficient attention which causes topicality and novelty. The material researched allows the author to trace the development of a scholar, and also to define a circle of his interests. Three main stages are viewed: archaeological prospecting in Kyrgyzstan, Kazakhstan, and Uzbekistan, the main result of which was presenting the new materials to the scientific circles. On the «Chorasmanian» stage the researcher discovered a number of sites of the Ancient Choresm, studied mediaeval architecture of a region, issues of art, ceramics, and division into periods. On the «Tashkent» stage he studied the peculiarities of mediaeval architecture of a region based on the materials of Ak-Tepe fortress. The last stage is the archaeological research of the scholar during the construction of the Great Tashkent canal, when Burguluk culture was discovered, and the sites dating from the Stone Age to the Mediaeval period were found and described. In general, O.I. Terenozhkin contributed a lot to the study of the ancient history of countries of the Central Asia, and his research, source base and ideas became the base for the scientific developments of the succeeding generations of scholars.

Ейкхоф М.

«РОМАНТИКА 1001 НОЧИ» ЗА ВОСТОЧНЫМ ФРОНТОМ? МИКРОИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАСКОПОК СС-АНЕНЕРБЕ В СОЛЕНОМ (Украина, 1943 г.)¹

На основании изучения архивных материалов и опроса поданы результаты исследования трех курганов в с. Соленое (Украина), проведенных летом 1943 г. нидерландским доисториком Ф.С. Буршом.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Восточная Европа, Украина, Вторая мировая война, СС-Аненербе, раскопки курганов

Летом 1943 года нидерландский доисторик Ф.С. Бурш по приглашению окружного комиссара (Гебитскомиссара) Днепропетровска СС-Бригаденфюрера Клауза Селцнера и научной службы СС-Аненербе (нем. *Ahnenerbe* — насле-

ха Шиллера (FSU) в г. Йена. Автор выражает благодарность Norbert Frei, профессору новой и новейшей истории FSU, за гостеприимство, а также за безвозмездное сотрудничество следующим лицам: Luc Amkreutz, Arnold Andrea, Валентине Бекетовой, Karel Berkhoff, Marieke Bloembergen, W.J. de Boone, Е.Л. Фещенко, Я.П. Гершковичу, С.А. van Hees, Leon van Hoof, Uta Halle, Н. Капустиной, Achim Leube, Б.В. Магомедову, В.Н. Павлову, А.П. Супруненко, Л. Чуриловой, Leo Verhart, Simon Wynia. Особая благодарность — Paul van der Woerd за перевод статьи с нидерландского языка на русский, а также Нидерландскому институту военной документации (NIOD), который финансировал перевод.

¹ Данная статья написана благодаря субсидии «Talent» Нидерландской организации научного исследования (NOW), обеспечившей пребывание автора в качестве гостя-исследователя в 2005—2006 гг. в Историческом институте университета им. Фридри-